

Maja Kanop

PREDLOG MUZEJA NA PROSTEM V LOVRENCU NA POHORJU

*Prispevek je povzetek diplomske
naloge, ki sem jo decembra 1998*

zagovarjala na Oddelku za

etnologijo in kulturno

antropologijo pri mentorju

asistentu dr. Vitu Hazlerju.

Diplomska naloga je sestavljena iz

treh delov: prvi, najobsežnejši, je

zgodovinski pregled razvoja kraja

in načina življenja prebivalcev do

začetka druge sv. vojne. V drugem

delu sem podrobneje opisala

objekte, ki sestavljajo predlog

bodočega muzeja na prostem. V

tretjem delu podajam konkretne

predloge za muzejsko ureditev,

dejavnosti, prireditve in ostalo

ponudbo muzeja na prostem.

V Lovrencu deluje turistično društvo, ki organizira tudi enodnevne izlete po kraju in okolici. Med ostalimi zanimivostmi predstavijo "najstarejšo pohorsko hišo iz 15. stol." - Ladejenkovo ter "pohorsko pajštvo (sušilnico sadja)". Zavedajo se pomena kulturne dediščine in nevarnosti, da bi z njenim izginjanjem izgubili del svoje identitete. Turistično ponudbo želijo razširiti in predvsem privabiti več gostov v svoj kraj. Tako se je pojavila ideja, da bi uredili muzej na prostem, kjer bi si obiskovalci na enem mestu lahko ogledali čim več značilnih stavb kraja in okolice. Jedro tega muzeja naj bi tvorila hiša na Ladejenkovem, katere obnova se je začela

pod vodstvom ZVNKD Maribor.

Predlagala sem, da lahko izdelam možen koncept takšnega muzeja. Ker kraja pred tem nisem poznala, sem se najprej nekajkrat sestala s člani turističnega društva in drugimi zainteresiranimi krajanji. Na teh sestankih so mi predstavili kraj in dali napotke za začetek terenskega dela. Pri nastanku naloge so mi pomagali z dodatnimi informacijami, ki sem jih potrebovala. Moja naloga temelji na obstoječi ponudbi, ki sem jo nadgradila, ko sem spoznala zgodovinski razvoj kraja in današnje stanje. Predlog muzeja na prostem je sestavljen tako, da njegova izvedba ne bi terjala niti veliko časa niti veliko denarja. Ko je bila naloga končana, sem jo predstavila tudi članom turističnega društva in krajanom. Od njih in razpoložljivih finančnih sredstev je sedaj odvisno, v kakšni obliki bo muzej realiziran.

Lovrenc na Pohorju je trg, ki leži v kotlini severnega dela južnega Pohorja, na nadmorski višini 483 m. Šteje okrog 3250 prebivalcev. Naselje je razpotegnjeno okoli glavne poti, ki poteka skozi Spodnji in Zgornji trg. Na obeh straneh so nastali mlajši zaselki. Ko sem spoznala življenje

kraja danes in v preteklosti, sem ugotovila, da ni nujno, da bi stavbe prenašali na nove lokacije. Stroka namreč ne odobrava prenašanja stavb, če to ni nujno potrebno. Objekti so povezani z okoljem, v katerem so nastali, v novem prostoru pa izgubijo del svoje izpovednosti. Celotno naselje ni tako veliko, da se ga ne bi dalo prehoditi peš. Pri tem bi obiskovalcem lahko pod strokovnim vodstvom pokazali in povedali še kaj o ostalih pomembnih točkah v kraju, ki v muzej na prostem (še) niso vključene. S sprehodom skozi kraj in obiskom muzejsko predstavljenih stavb bi obiskovalci dobili vtis o celotnem kraju, ne samo o nekaj stavbah, ki bi jih obiskali na enem mestu.

Predlog muzeja na prostem vsebuje štiri objekte, ki prikazujejo predvsem način življenja kmetov. Obiskovalci bodo z ogledom teh stavb ter z razlago ali s pomočjo informativne zloženke in vodnika lahko spoznali življenje kmetov v Lovrencu v prvi polovici 20. stol. Izbrani objekti so: Ladejenkovo (Puša 36), pajštva - sušilnica sadja pri župnijski cerkvi, Pernatova kovaeija (Žagarska pot 5) in Tarjenkova žaga (Kumen 10). Kasneje pa bi muzej lahko tematsko razširili z nekaterimi

Razglednica Lovrenca na Pohorju, poslana l. 1901, iz zasebne zbirke Primoža Premzla.

stavbami, ki bi predstavljale življenje tržanov in delavcev. Da bi bila ponudba popolna, bi morali poskrbeti, da bi obiskovalci imeli možnost poskusiti domačo hrano, pripravljeno po receptih, znanih v okolici ter kupiti kakšen spominek. Zato bi lahko uredili tudi gostilno in trgovino po vzoru tistih, ki so delovale v trgu v začetku 20. stoletja.

Naloga muzejev na prostem je, da obiskovalcem omogočijo spoznati celovit način življenja prebivalcev nekega kraja v določenem časovnem obdobju. Obiskovalci tako ne dobijo predstave samo o materialni, ampak tudi o socialni in duhovni kulturi. Muzeji na prostem imajo veliko možnosti, da poleg ogledov v svojo ponudbo vključijo raznovrstno dogajanje, kot so npr. delavnice in projekti, v katerih obiskovalci aktivno sodelujejo. Program ogleda se lahko prilagaja letnim časom, starostni strukturi, zanimanju, predznanju in številčnosti obiskovalcev. Pester program pritegne obiskovalce od najmlajših do zrelejših let, primeren je za posameznike, družine in večje organizirane skupine.

Seveda je za opremo muzeja, sestavljanje vodnikov in organiziranje takšnih dodatnih programov treba veliko predhodnih raziskav. Izčrpne analize z množico podatkov in sodelovanje strokovnjakov so pogoj, da bo muzej urejen strokovno, brez nostalgčnih stereotipov in romantizacije v želji, da bi pritegnili obiskovalce. Vse organizirane dejavnosti morajo biti umeščene v ustrezen zgodovinski okvir. Obsežnejši zgodovinski pregled kraja tako predstavlja osnovo, na kateri lahko gradimo koncept muzeja ter vir idej za razširitev predlaganega programa dejavnosti.

Pri zgodovinskem pregledu sem segla nazaj do nastanka Lovrenca v 13. stol. ter se nato dotaknila vseh pomembnejših dogodkov do začetka 2. sv. vojne. Pri zgodovini gospodarstva sem se osredotočila predvsem na 19. ter začetek 20. stoletja do 2. svetovne vojne. V razvoju kraja in gospodarstva je bila velika prelomnica 2. sv. vojna. Z nastankom socialistične Jugoslavije je prišlo do sprememb na vseh področjih: precej se je spremenila nacionalna sestava prebivalstva, podjetja so bila podržavljena, manj ljudi se je ukvarjalo s kmetijstvom, vse več se jih je zaposlovalo, tudi izven Lovrenca ... Zato sem se pri orisu zgodvine omejila na čas do začetka 2. sv. vojne, ker naj bi tudi muzej predstavljal življenje ljudi v začetku 20. stol. Le pri stavbah, ki so predvidene za muzejsko predstavitev, sega opis do današnjih dni.

Parna žaga ob Radoljci, iz zasebne zbirke Primoža Premzla.

Nastanek in razvoj Lovrenca na Pohorju

Prvi ohranjeni dokument o tem območju je iz leta 1091. Takrat je grof Engelbert I. Spanheim podaril benediktinskemu samostanu v Labodski dolini na Koroškem posestvo v Dravski dolini. Tukaj je omenjena pusta pokrajina Radomlje, kjer se danes razprostira Lovrenc na Pohorju. Benediktinci so na tem območju začeli z obsežno kolonizacijo in agrarizacijo. Do 13. stol. je v Radomljah deloval samostan, ki so ga nato prenesli na Falo. V 12. stol. so v Lovrenškem podolju zgradili cerkev sv. Lovrenca, omejene trške pravice pa so dobili leta 1222. (Vresnik 1991, 20-22) Falska graščina je bila za šentpavelski samostan predvsem gospodarskega pomena. Reforme Jožefa II. so prizadele tudi šentpavelski samostan. Opatija je bila ukinjena oktobra 1792, naslednje leto pa je prišla uprava vseh samostanskih posesti pod državo. Lovrenška župnija je pripadla hočki dekaniji in sekovski škofiji. Po teh preureditvah je lovrenška župnija štela 2100 ljudi, njen obseg pa se je z ustanovitvijo samostojne duhovnije v Pušavi znatno zmanjšal. Leta 1859 je lavantinski škof Anton Martin Slomšek prenesel sedež škofije v Maribor. Župnija Sv. Lovrenc na Pohorju je bila pridružena lavantinski škofiji.

Demografski razvoj in socialne razmere

Pod vplivom šentpavelskega samostana se je začela obsežna kolonizacija, ki je trajala do konca 13. stol. Naseljenci so prihajali predvsem s Koroške. Vpliv koroškega dialekta je še danes opazen v govorici Lovrenčanov.

Gospodarsko-geografski razvoj je postal intenzivnejši v 19. stol. Pojavili so se začetki industrializacije. Velik razmah steklarstva, rudarstva, oglarstva, železarstva, prevoznitva po cestah in Dravi je zahteval vedno več delavcev. Lastniki mnogih obratov so postali tujci. Prihajali so Nemci iz Bavarske in Sudetov, Italijani, v steklarnah pa so prevladovali Čehi. (Pernat 1991, 15-17) Lovrenc je dobival vse bolj nemško podobo. Delavci so stanovali v trgu, v okolici pa so bile posejane kmetije. V popisih prebivalstva so ugotavljali tudi občevalni jezik. Tako je leta 1900 od skupno 1213 prebivalcev kot pogovorni jezik 426 (35 %) navedlo slovenski in 777 (64 %) nemški jezik. (Trgovski ... 1905, 284.) Od skupno 1278 prebivalcev leta 1910 se je za slovensko govoreče opredelilo 466 (36 %) ljudi in za nemško govoreče 793 (62%). (Specialni ... 1918, 105) Pred začetkom 2. sv. vojne leta 1939 se je od skupno 2888 prebivalcev na celotnem območju Lovrenca za slovensko govoreče opredelilo kar 2794 (97 %) in za nemško govoreče 78 (3 %) ljudi. (Splošni ... 1939, 12, 13)

Gospodarstvo

Gozdarstvo

V začetku 19. stol. sta na Pohorju prevladovali smreka in bukev. Listavcev je bilo 85 %, iglavcev pa le 15 %. Večino gozda je imela v rokah falka gosposčina, ostalo pa podložniki. Gosposčina je sekala gozd na golo, za razliko od kmečkih posestnikov, ki so sekali prebiralno. Poseke so po dveh ali treh letih pogozdili. Za spravilo lesa so uporabljali suhe in vodne drče. Cel sistem drč so zgradili v 60. in 70. letih 19. stol. Med njimi je bila najbolj znamenita drča ob Lobnici, ki je bila dolga 11 km.

Delo v gozdu je bilo do let po 2. sv. vojni ročno. Gozdarji ali drvarji ("olcarji") so preživeli večji del leta v planini. Ponavadi so bili gozdarji tudi oglarji. Hodili so okrog po kmetijah in kuhali kmetom oglje, ki so ga uporabljali v kovačijah. Veliko oglja so porabile tudi Tovarna kos in srpov, steklarne, fužine ... Oglje so izvažali s šajkami po Dravi. Oglarstvo ima na Pohorju že dolgo tradicijo, vendar je do njegovega večjega razmaha prišlo z razcvetom glažut in fužin, ki so porabile veliko oglja.

Rezan les so vozili po Dravi s splavi in "plitkami" ali "šajkami". Šajke so vozile po Dravi od 15. do 19. stol. Bile so podobne manjšim ladjam na vesla. Šajke so bila tehnično zahtevno sestavljena in za vodo dokaj nepropustna plovila. Splavi so bili zbiti iz debel smrek ali jelk. Dolgi so bili do 32 m. Plitke ali šajke so bile dolge do 12,5 m in široke 5 m. S šajkami so vozili predvsem rezan les in drugo blago. Splavi in šajke so imeli spredaj in zadaj po 4 ali 6 vesel. Krmaril je veslar na sprednji desni strani. Rekli so mu "korman" ali "kormanoš". Veslar na zadnji desni strani je "zadnji korman". Šajke in splavi ene odprave so bili odgovorni enemu "gospodarju". Čas za vožnjo po Dravi je bil od aprila do oktobra. Smer dravskega toka je odpirala pot za prodajo v Podonavje, na Balkan in na Bližnji Vzhod. S prihodom železnice so šajke izginile. Proga od Maribora do Celja je bila zgrajena leta 1846, koroška železnica, ki je povezovala Maribor s Celovcem, pa je bila zgrajena leta 1863. Splavi so se še obdržali do 2. sv. vojne oz. do graditve velikih dravskih hidrocentral.

V prvih desetletjih 19. stol. so bile žage na Pohorju še precej redke. Bilo jih je samo toliko, kolikor so jih potrebovali za razrez gradbenega lesa za domove. Število žag je precej naraslo, potem ko so v drugi polovici 19. stol. začeli rezan les izvažati na veliko.

Postavljali so preproste žage na en list - venecijanke ali firenčanke z malim pogonskim kolesjem - "kobaclem". Večinoma so imeli kmetje po eno žago, le v ribniško - lovrenškem podolju veliki kmetje včasih po dve. (Gams 1959, 148)

Rezan les so kmetje prodajali lesnim trgovcem. To so bili posamezniki, ki so se ukvarjali samo s posredništvom. Kmetje so bili povezani v zadrugo, ki se je ukvarjala predvsem s prodajanjem lesa. V Lovrencu je bila prva zadruga ustanovljena že leta 1894. To je bila tudi prva zadruga na Slovenskem. Delovala je do leta 1902. Kmetijsko zadrugo so spet ustanovili leta 1933. To je bil čas krize, ko je močno padla cena lesa. Kmetje so se povezali v zadrugo, da bi varovala njihove koristi. Plačevali so nizko članarino. Zadruga se je ukvarjala s prodajo rezanega lesa in nabavo hrane na veliko ter z organiziranjem živinskih sejmov. (Bečan 1991, 142)

Veliko lesa je odkupil Avgust Lešnik - začetnik lovrenške lesne industrije. Imel je dve parni žagi, ki sta imeli zmogljivost vsaka po 8000 m³ hlodovine letno. Za pogon žage in razsvetljavo je leta 1901 zgradil napravo z vodnim kolesom. V nočnem času so razsvetljevali tudi Lovrenc, ki je bil tako prvi kraj na Štajerskem z električno razsvetljavo. Poleg obeh žag je imel Lešnik v obdobju od 1900 do 1940 še skupno 10 venecijank. Med obema vojnoma je izdeloval lesene zaboje za izvoz. Svoje premoženje je širil z nakupovanjem zadolženih kmetij, predvsem na Rdečem bregu. Imel je 16 kmetij, skupno 1000 ha, kar je bil zemljiški maksimum. Zaposloval je 30 ljudi. (Bečan 1991, 146-147)

Steklarstvo

Osnovni pogoj za nastanek steklarn so obširni gozdovi. Zaradi tega je bilo Pohorje zelo privlačno za steklarstvo. Pomembna so bila še nahajališča kremenca in možnost pridobivanja pepelike. Prve glažute so nastajale v 18. stol., v 19. stol. pa je prišlo do pravega razcveta. Težave v razvoju pohorskega steklarstva je prinesla železnica. Zaradi slabših surovin in pomankanja premoga ni moglo konkurirati češkemu, dunajskemu in beneškemu steklarstvu. Z začetkom 20. stol. je pohorsko steklarstvo zamrlo, nadomestila ga je lesna industrija. (Baš 1951, 216-217)

V 19. stol. so na lovrenškem področju delovale tri steklarne: v samem Lovrencu, kjer je bil kasneje penzion Büttner, na Recenjaku in pod Klopnim vrhom.

Celjski odvetnik Maksimiljan Andre je

kupil posestvo v Lovrencu in zgradil steklaro, ki je začela delovati leta 1833. Poleg steklarne je postavil tudi stanovanjske hiše, brusilnice in druga poslopja. Po sedemletnem obratovanju je Andre umrl. Steklarno je kupil Mariborčan Andrej Tappeiner. V Lovrencu je aktivno deloval in so ga izvolili za župana. Kasneje je Tappeiner steklaro prodal. Delovala je še do leta 1887, nato so nastopile težave zaradi pomankanja lesa in zato so jo morali zapreti.

V steklarni je živelo in delalo okoli 100 oseb. Strokovnjaki, ki so bili zaposleni, so bili: steklorezci, steklobrusci, graverji na steklo in stekloslikar. Izdelke so izvažali v Italijo in tedanjio Turčijo. (Mlinarik 1966, 201-211)

Fužinarstvo in kovinska industrija

Gozdovi in rude so skupaj s potokoma Radoljna in Slepница omogočili razvoj fužinarstva, ki je bilo osnova za razvoj industrije. Začetki fužinarstva segajo v drugo polovico 18. stol. V 19. stol. je ponovno oživel. Fužina, ki je stala na mestu kasnejše steklarne, je delovala le pet let, saj sta hudo neurje in plaz leta 1817 onemogočila nadaljnje delo. Lastnik Rudolf Jožef Hackelberg je ob izlivu Slepnice v Radoljno postavil novo fužino in plavž. Ta kraj se je imenoval Hammerdorf. Kasneje so ljudje ime popačili in nastalo je Hühnendorf, to je "Kurja vas", kakor še danes imenujejo to naselje. Fužina kasneje ni bila več donosna, saj je bilo železo slabo, zato je okrog leta 1850 prenehala delovati. Leta 1812 je ob Radonji pričela delovati še ena fužina. Do leta 1881 se je zamenjalo veliko njenih lastnikov. Takrat pa je celotno podjetje kupil Henrich Kieffer iz pokrajine Württemberg v Nemčiji. S seboj je pripeljal strokovnjake in pričeli so z izdelovanjem kos in srpov. Kasneje je kupil še eno posestvo in razširil proizvodnjo. Za delavce tovarne je uredil delavsko naselje.

Po smrti Henricha je podjetje prevzel sin Friderik. Za razsvetljavo v obratu in v delavskem naselju je zgradil električno centralo. Stroje je še naprej poganjala vodna sila. Po prvi svetovni vojni so uvajali novo proizvodnjo: slamorezne in strojne nože ter nože za reporeznice ipd.

Friderik Kieffer je umrl leta 1930 in podjetje je zašlo v krizo, saj ni bilo naslednika. Po štirih letih je tovarno prevzelo mešano podjetje in proizvodnja je ponovno stekla. Leta 1935 je družba zaposlovala 40 kvalificiranih in 40 nekvalificiranih delavcev ter 10 delavk.

Zmogljivost je bila 800 kos in 1000 srpov dnevno, vsako leto se je še povečala. (Bečan 1991, 156-157)

Plače v tovarni so bile vedno dobre. Delavci so dobili 750 din v času, ko so učitelji zaslužili 600 din in trgovski pomočniki 300 din. Nemški strokovnjaki, ki so bili zaposleni v tovarni, so zaslužili celo med 1800 in 2000 din na mesec. Za takšno vsoto denarja se je v tistem času dobilo dve dobri kravi. Srajca je stala 20 din, ena žemlja pa 2 din.¹

Gostinstvo

Gostinstvo je bilo v Lovrencu precej razvito, saj je skozi kraj veliko furmanov vozilo les s planine. V gostilnah so se ustavljali okoliški kmetje, ki so prišli v Lovrenc po opravkih, včasih pa so se v njih ustavili tudi tržani – delavci, ki so imeli več denarja kot kmetje. V gostilnah so se sklepale kupčije pri trgovanju z lesom, dobro pa so bile obiskane tudi ob različnih praznikih in veselicah, ki so jih prirejale.

Za časa Avstroogrske je v Lovrencu in njegovi okolici delovalo 17 gostiln, v samem trgu jih je bilo deset. V času kraljevine Jugoslavije se je njihovo število še povečalo. V Lovrencu z okolico jih je bilo 20, od tega 11 v trgu.

V gostilne so ponavadi zahajali moški. Ženske so prišle v gostilno le v spremstvu moških, otroci pa vanje niso hodili. Znani so primeri, ko so ljudje ostajali v gostilnah po več dni ter zakartali in zapili celo premoženje. Nekateri kmetje so zaradi dolgov morali prodati cele kmetije. V gostilnah se je točilo: vino, pivo, mošt – jabolčnik, žganje, od nealkoholnih pijač so imeli "kraherli" (gazirana pijača), malinovec, sifon, čaj. Pili so iz "firtlcov" (2,5 del), vino so nosili na mize v štefanu (pribl. 2 l). Najbolj priljubljene jedi so bile: golaž, goveja in kislja juha. Ponekod so na stojalih, imenovanih ruslji, imeli obešene preste. Prodajali so še cigarete in tobak za žvečenje. Prežvečen tobak so pljuvali v lesene ali emajlirane pljuvalnike, ki so stali v vsakem kotu.

Turizem

Lovrenc je bil priljubljen kraj za letoviščarje. S turizmom sta se ukvarjala penzion Büttner in hotel Jelen.

Karel Büttner je leta 1888 dobil v dar posestvo s poslopjem opuščene steklarne. Odločil se je, da bo odprl penzion. V stavbi je uredil kuhinjo, restavracijo, knjižnico s čitalnico, v nadstropju pa sobe. Ob stavbi je

Ladejenkova hiša (foto Maja Kanop, oktober 1999).

bilo vzporedno z Radoljno kegljišče. Pred penzionom se je razprostiral park. Na južni strani je stala stavba, ki so jo imenovali Rdeča vila. V njej je bilo 16 sob za goste. Urejeno je bilo otroško igrišče s toboganom, na severni strani penziona pa je bilo igrišče za tenis. Za Rdečo vilo je bila hidroelektrarna, ki je penzionu dajala elektriko. Ob Radoljni je bil odprt bazen, ki je meril 24x12 m. Na posestvu je bila še stavba, imenovana "glashaus", v kateri je drugi lastnik Jovan Andrejkovič razmnoževal in vzgajal dalije.

Letovale so večinoma družine z otroki. Gostje so ponavadi ostajali štirinajst dni. Privabljali so jih sprehodi v naravi in čist pohorski zrak. Pred prvo sv. vojno so letoviščarji prihajali iz celotne Avstroogrske, po vojni pa tudi iz tedanje Jugoslavije, predvsem iz Srbije. Domačini so jih imenovali "zomerfrišarji" (iz nem. Sommerfrischler = letoviščar). Dravska banovina je Lovrenc razglasila za klimatsko zdravilišče. Penzion je imel naziv »Letovišče in klimatsko zdravilišče«. Njegova kapaciteta je bila 60 – 65 ljudi in poleti je bil ponavadi poln.²

S turizmom se je v Lovrencu ukvarjal tudi hotel Jelen. Sprva je bil last Jakoba Novaka. Imenoval se je Gostilna pri "Hirschenwirtu". Elektriko so imeli že takoj po letu 1901. Leta 1908 je gostilna zaradi kratkega stika v napeljavi pogorela. Naslednji lastnik, Alojz Geratič, je gostilno kupil leta 1933 in ji dal slovensko ime Jelen. Hotel Jelen je imel dve nadstropji. Skupaj je bilo v njem okrog dvanajst sob. V hotel so prihajali letoviščarji iz vse Slovenije in tudi iz tujine. Priljubljen je bil zlasti med ribiči in lovci ("jagri"). Na lov so hodili gostje iz

Italije in Hrvati iz Dalmacije. Hotel Jelen je bil znan kot zbirališče Sokolov. V njem je bila velika dvorana, v kateri so pogosto bile veselice in plesi. Vsako leto na pustno soboto so imeli kovači iz Tovarne kos in srpov svoj ples, imenovan "šmidenbal".

Predlagane stavbe za muzej na prostem

Predlog muzeja na prostem vsebuje stavbe, ki predstavljajo predvsem način življenja kmetov na Lovrenškem Pohorju. Vendar je bilo življenje tistih, ki so živeli v okolici in se preživljali z delom na zemlji, z življenjem tržanov, ki so se preživljali predvsem kot delavci, zaposleni v tovarni, pri obrtnikih, v trgovinah ..., tesno povezano. Da bodo obiskovalci dobili popolno sliko Lovrenca v prvi polovici tega stoletja, bodo morali spoznati način življenja vseh slojev prebivalstva. Zato se lahko prvoten koncept muzeja kasneje razširi.

Ladejenkovo

Ladejenkova domačija leži na Puši, naselju, ki se razprostira zahodno od centra Lovrenca. Domačijo sestavljajo stanovanjska hiša z vrtom, deloma zidan hlev in novejši kozolec – toplar, ki je za te kraje posebnost.

Najbolj zanimiva je lesena cimprana kmečka hiša, ki je najstarejša v kraju. Čas njenega nastanka ni znan. Najstarejši zapis v zemljiški knjigi je iz leta 1792. Takrat je hčerka Marija podedovala posestvo od očeta Petra Ladinka. Marija se je leta 1808

Farška pajštva (foto M. K., oktober 1998).

poročila s Sebastjanom Švajgerjem (Schweiger), ime Ladinek pa je ostalo kot domače ime. (Zemljiška ... 1788-1825) Njun vnuk Luka je leta 1883 domačijo prodal Andreju in Mariji Pernat.

Novi lastniki Pernati so bili premožni posestniki, ki so poleg domačije imeli še dve "huobi" (kmetiji, kjer so stanovali podnajemniki). Na Ladejenkovem pa so od takrat živeli najemniki – "ofarji", ki so pomagali pri delu na kmetiji. V matičnih knjigah se leta 1877 še pojavlja domače ime Ladinek, leta 1938 pa je že spremenjeno v Ladejenk, kakor se uporablja še danes. (Rojstne ... Mrliška ...)

"Ofarji", ki so živeli v hiši, so dobili v obdelavo nekaj zemlje, da so si uredili vrt in nekaj prostora na njivi. Ostalo zemljo so obdelali Pernati s pomočjo "šihtnarjev" (dninarjev).

V hiši je prebivalo več družin. V času od nakupa kmetije do danes se je izmenjalo najmanj šest družin. Ponavadi so v hiši prebivale po tri družine, po drugi vojni so bile celo štiri stranke. Vsaka družina je imela svojo sobo, kuhali so na štedilniku, ki je bil v vsakem prostoru. Kuhinje in kopalnice ni bilo, vodo so nosili z bližnjega izvira. Prostor na vrtu, podstrešju in v hlevu so si razdelili med seboj. Lastniku so plačevali skromno najemnino. Lastnik pa je prišel "vsake toliko časa prekontrolirat, kaj je treba popraviti."

Hiša je pritlična lesena stavba, grajena iz ročno tesanih klad. Streha je dvokapna z delnimi čopi in širokimi napušči. Krita je s skodlami – "šintli". Delno je podkletena. Na zahodni (glavni) fasadi so enokrilna

vhodna vrata. Zraven je majhna elipsasta lina, ki se odpira z lesenim zapahom "na potisk". Okna so majhna, kvadratna, predeljena na križ. Tudi na vzhodni fasadi so enokrilna vrata. Na tej strani sta še dva sekundarna prizidka. Streho v desnem delu odpira lesen gank, ki se nadaljuje na čelno fasado.

Notranjost hiše loči veža v dve identični polovici. Oba dela imata "hišo" in "štibl". V vse prostore se pride iz veže. Takšen tloris je nastal z razvojem, kasneje pa so za potrebe najemnikov stavbo še prezidavali. V desni "hiši" so vidni ostanki saj in dima, kar bi lahko pomenilo, da je bila tu nekoč dimnica, ki so ji kasneje dodali ostale prostore. ZVNKD Maribor je izdelal konservatorski program za obnovo. Prekrili so streho in pričeli z obnovo obeh "hiš". Izdelati bo še treba natančen načrt, kako bodo prostori opremljeni, in nato zbrati ustrezno opremo, saj se ni ohranil noben kos starejšega pohištva. Zaenkrat si je mogoče ogledati zunanost, obe "hiši" pa sta še prazni.

Farška pajštva

Lovrenc je bil vedno bogat s sadjem. Nekaj so ga prodali, večino sadja pa je ostalo za domačo uporabo. Jabolka so stisnili in naredili jabolčnik, ki ga imenujejo mošt. Ta je bil glavna pijača ob delovnikih. Veliko hrušk, jabolk in sliv pa so posušili.

Na kmetijah so bile pogoste sušilnice sadja – pajštve. Med tržani in okoliškimi kmeti pa je bila priljubljena pajštva, ki je bila župnijska last. Župnija je v njej posušila

lastno sadje, uporabljali pa so jo lahko tudi vsi drugi.

Po pripovedovanju domačinov naj bi bila starejša od dvesto let. Del, kjer je sušilnica, je zidan iz kamna, prvi prostor in ostrešje pa sta lesena. Krita je z opečnim strešnikom. Ostrešje je leseno, takšni so tudi žebli. Kurišče je z zunanje (severne) strani. Notranjost je razdeljena na dva dela. V prvem delu so nalagali in prebirali sadje, drugi del je sušilnica. Na levi in desni strani so po tri lesene "dere" (lese), na katerih se je sušilo sadje. Dere so bile na lesenih valjih, tako da jih je bilo mogoče pomikati in so lahko nalagali sadje.

Sadje za sušenje so doma očistili in pripravili. Jabolka so narezali na štiri dele, slive – "čvešple" so pustili cele, hruške so sušili cele ali pa so jih prerezali na polovico. Kdor je želel sušiti sadje, je moral s sabo pripeljati drva. Za sušenje je skrbel hlapec iz župnišča. Počasen ogenj je gorel dan in noč. Ponavadi se je sadje sušilo dva do tri dni. Vmes ga je bilo treba obračati in prebirati. Pajštvo so uporabljali še do začetka petdesetih let.

Suha jabolka so imenovali "platiči", hruške pa "kloce". Suho sadje so jedli za malico, pogosto pa so skuhal kompot, ki je vseboval dovolj naravnega sladkorja. Skupaj s kruhom so ga jedli za večerjo ali malico. Suho sadje so kuhali v redkem koruznem zdrobu. To jed so imenovali "turška župa". Najbolj priljubljeno pa je bilo suho sadje v sadnem kruhu – "klecnprotu".

Pernatova kovačija

Kovačije, kakršna je na Pernatovi domačiji, so bile pogoste na vseh večjih kmetijah. Služile so za izdelavo in popravilo domačega orodja in ponekod tudi za podkovanje konj in volov. Uporabljali so jih še do šestdesetih let. Pernatova kovačija stoji ob hlevu, ki je bil zgrajen konec 19. stol. Kovačijo so verjetno prizidali nekoliko kasneje. V njej so izdelovali in popravljali orodje za delo na polju in v gozdu ter izdelovali in popravljali verige, obode ("šine") za kolesa in sani, žeblje, podkve ... Konj in volov niso podkovali, saj so za podkovanje volov potrebovali posebno pripravo, imenovano "preša", s katero so jih dvignili. Ker kovačije ne uporabljajo že

1 Pričevanje Ivana Bedenika, bivšega delavca v Tovarni kos in srpov. Terenski zapiski avtorice.

2 Pričevanje Mirka Hartmana. Terenski zapiski avtorice.

3 Pričevanje Rozike Pliberšek. Terenski zapiski avtorice.

Pernatov hlev s prizidano kovačijo (foto M. K., julij 1998).

skoraj trideset let, se je nekaj orodja izgubilo. Preden bodo mogoči ogledi, bo treba dodatno opremiti in urediti notranjost.

Desno od vhoda je ognjišče. Ponavadi je bil zraven ognjišča meh za vpihovanje zraka. V Pernatovi kovačiji pa je bil ta na podstrešju in je zrak prišel do ognjišča po cevi. Nad ognjiščem so obešene klešče različnih velikosti. Pred ognjiščem sta na tla pritrjena večji primež, ki so ga imenovali "šraf štok" in nakovalo - "hampus". Na steni je pritrjen še ročni vrtalnik. Manjši prostor zraven je bil namenjen spravljanju oglja.

Ko so na kmetiji potrebovali kovača, so ga poklicali. V štero so ponavadi hodili pomočniki, ki so bili zaposleni pri obrtnikih ali kovači iz Tovarne kos in spov. Na kmetiji je kovač ostal nekaj dni, da je naredil vse potrebno. Na večjih in bolj oddaljenih kmetijah je ostal tudi po 14 dni. Na kmetiji je dobil hrano, plačan pa je bil po urah ali s protiuslugami.

Tarjenkova žaga

Žage so imeli skoraj vsi večji kmetje. Največ žag je nastalo v obdobju od 1782 do 1870. V obdobju od 1825 do 1980 je bilo vseh žag na Lovrenškem Pohorju 112. Od teh je bila večina kmečkih žag firenčank. (Sgerm 1991, 197-236)

Na Tarjenkovi kmetiji je v letih od 1840 do 1929 obratovala enolistna firenčanka z velikim pogonskim kolesom in z enim vozom. Leta 1930 so postavili novo, na turbinski pogon. Ta stoji in deluje še danes. Uporabljajo jo le še za razrez lesa za lastne

potrebe. Žaga ima en voz in dva lista ter "cirkular" (krožno žago), njena povprečna letna zmogljivost je 400 m³. Turbina na vodni pogon daje elektriko za pogon žage in potrebe kmetije. Če je domače elektrike premalo, vklopijo elektriko iz elektrarne Fala.

Med obema vojnima so v žagi vedno imeli zaposlenega delavca. Ta je stanoval s svojo družino v majhni koči, ki je stala zraven žage. Žagar - "žamašter" je skrbel za žaganje, gospodar pa mu je delo plačeval po količini rezanega lesa. Koča je bila majhna, imela je samo kuhinjo in sobico. Zraven kočice sta bila majhna njiva in vrt, kjer so si pridelali nekaj zelenjave. Za uporabo kočice

in zemlje okoli nje so "žamaštru" odtegnili od plače, ostalo je dobil izplačano v denarju enkrat mesečno. Žena je pomagala na kmetiji kot "šihtnarka".

V žagi je bilo največ dela poleti, pozimi velikokrat ni delovala, ker je potok zamrznil. Hitrost žaganja je bila odvisna od trdote lesa. Povprečna dnevna količina lesa, ki so ga zrezali, je bila 2 m³. Dolžina hlovov, ki so jih rezali, je lahko bila največ 6 m. Debelino desk so uravnavali z razmakom listov. Ta je lahko bila od ene cole (1 cola = 2,63 cm) do 8 cm. Kadar "žamašter" ni imel dela v žagi, je pomagal na kmetiji. Veliko žagarjev je bilo tudi mesarjev in so pozimi hodili pomagat pri kolinah.

Na kmetiji so imeli žagarja do začetka druge sv. vojne. Po vojni so se razmere spremenile. Leta 1954 je Zakon o registraciji žag prepovedal delovanje vsem domačim žagam. Kmetje so lahko razrezali le 5 m³ lesa letno, kolikor naj bi ga potrebovali za lastno kmetijo. Vse žage, razen šestih, so takrat ukinili.

Predlog ureditve muzeja na prostem

Osnovni koncept muzeja je zastavljen tako, da se bo lahko sproti dograjeval in dopolnjeval. Obiskovalci bodo na posebno željo obisk razširili z ogledom cerkve sv. Lovrenca ali katere druge. Muzej bo kasneje mogoče tematsko razširiti še s predstavitvijo načina življenja tržanov. V ta namen bi uredili eno od trških hiš na Gornjem ali Spodnjem trgu. Obiskovalci bi

Žaganje hloda v Tarjenkovi žagi (foto M. K., september 1998).

si lahko ogledali tudi današnjo proizvodnjo v Tovarni kos in srpov ali obratu Marles.

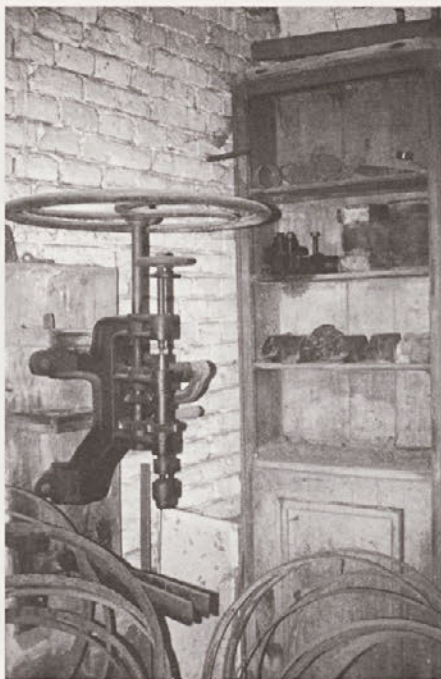
Muzej bo združeval pedagoško, znanstveno, turistično in kulturnozgodovinsko funkcijo. Primeren bo za obiske otrok vseh starostnih stopenj, za družine, posameznike in organizirane skupine. Za njegovo prepoznavnost bo oblikovan simbolni zaščitni znak, ki se bo pojavljal na vseh promocijskih izdelkih in spominkih. Različne dejavnosti in projekti, ki jih bo muzej organiziral, bodo objavljeni na koledarju, ki bo izdan vsako leto.

Na Ladejenkovem danes živi tričlanska družina. Zato bo v začetku muzejsko urejen samo del hiše, to sta obe večji sobi, štibla pa bosta namenjena stanovalcem. Kasneje bo muzejsko urejena cela domačija in bo funkcionirala kot "živeča zgodovinska kmetija". Prikazovala bo življenje na podobnih kmetijah v okolici v dvajsetih in tridesetih letih. Zaradi svoje specifične preteklosti bo prikazan tudi njen predhoden razvoj (gradnja hiše po fazah od enocelične dimnice do sedanje podobe) in kasnejše spremembe (gradnja kozolca v petdesetih letih).

Različne dejavnosti za obiskovalce bodo vodili animatorji. Njihova naloga bo, da bodo razložili, kako je neko opravilo potekalo nekoč, nato pa bodo dali navodila, kako se lahko obiskovalci vključijo v dejavnost. Tako bo npr. v jesenskem času organizirano luščenje bučnic, trenje orehov in stiskanje olja. Luščenje je bil nekoč priljubljen družaben dogodek, zato se bodo obiskovalci ob tej priložnosti lahko naučili tudi kakšno ljudsko pesem, ki jo bodo skupaj zapeli. Izluščena semena se nato zmeljejo in pražijo ter v posebni stiskalnici stisnejo. Sveže iztisnjeno olje bodo obiskovalci lahko poskusili in tudi kupili za domov. Obiskovalci se bodo lahko naučili pripraviti še kakšno jed. Iz suhega sadja bodo kuhali "turško župo" in jedi, ki so bile pogoste ob kolinah.

Organizirani bodo tudi prikazi dela obrtnikov in drugih domačih dejavnosti. Tako bodo obiskovalci spoznali npr. izdelovanje cokel, cepljenje skodel in pokrivanje z njimi, pletenje košar, izdelovanje čebrov in škafov, predenje volne ... Občasno bodo organizirani tudi tečaji in šole znanj, ki so nekoliko pozabljena, vendar jih v zadnjem času ponovno začnemo ceniti.

Z obnovo fasade na farški pajštvi so pričeli leta 1998. Obnoviti bo treba še kurišče in »dere«, nato se bo v njej lahko ponovno sušilo sadje. Obiskovalci si jo bodo ogledali in spoznali postopek sušenja. Sušili bodo lahko domačini, pa tudi obiskovalci bodo

Ročni vrtalnik v Pernatovi kovačiji. (foto M. K., julij 1998).

lahko pripeljali lastno sadje in ga posušiti v pajštvi. Kot spominek pa bo moč kupiti lično pakirano suho sadje.

Pernatovo kovačijo si bodo obiskovalci lahko ogledali vedno, ob določenih dnevih pa bo kovač sam razložil in pokazal postopek dela. Ob tej priložnosti bodo obiskovalci tudi sami lahko poskusili skovati žebelj ali kakšen drug izdelek. Občasno bo organiziran tudi prikaz kuhanja oglja. Obiskovalci bodo spoznali, kako se kopa pripravljala, sam postopek kuhanja in nato razdiranje - "šteranje" kope. Pod vodstvom animatorjev se bodo obiskovalci naučili pripraviti značilno gozdarsko jed - "friko". Iz koruznega zdroba so v železni ponvi ("pani") skuhalili polento, ki so jo nato oblikovali v svaljke. Te so pomakali v posodo, v kateri so sprazili čebulo, dodali slanino, ocvirke ali klobase in nazadnje jajca.

Obiskovalci si bodo lahko ogledali tudi Tarjenkovo žago. Iz razlage bodo obiskovalci spoznali njeno delovanje in zgodovino žag na Lovrenškem. Spoznali bodo tudi način življenja žagarjev, ki so stanovali v kočah ob žagi. Ob določenih dnevih pa si bo mogoče ogledati tudi prikaz žaganja.

Spominek in razglednice bodo sprva prodajali na sedežu turističnega društva, kasneje pa lahko uredijo trgovino z mešanim blagom, kakršne so delovale v trgu med obema vojnama. Kupiti bo moč spominke, razglednice, sladkarije, nekatere prehranske artikle in izdelke domače

obrtni. Lovrenc je imel v obdobju od začetka 20. stol. do 2. sv. vojne bogato izbiro razglednic. Narejene bodo replike originalov, ki bodo ponovno služile kot razglednice. Naredili bodo tudi kopije kozarcev, ki so jih delali v lovrenški in drugih pohorskih steklarnah. Kot spominek bodo napredaj izdelki domače obrtni: leseni in pleteni izdelki (grablje, čebri, košare ...), domača volna in pleteni izdelki, kovani izdelki (vile, žebli) Te domače obrtni in dejavnosti še obvladajo nekateri, predvsem starejši posamezniki. V sodelovanju s turističnim društvom bi lahko izdelovali izdelke, ki bi jih prodajali v muzejski trgovini. Prirejali pa bi tudi tečaje za vse, ki bi se želeli naučiti teh spretnosti. Od prehranskih artiklov se bodo prodajali: med, domača marmelada, malinovec, "šnops", mošt, suho sadje, zdravilna zelišča ... Nekaj pa bo sodobnih, uporabnih predmetov z zaščitnim znakom muzeja: lončki, majice, kape, kemični svinčniki, torbe ...

Viri in literatura:

- ACHLEITNER, Artur 1928: Planinski kralj. Povest s štajerskega Pohorja. Maribor.
- BAŠ, Angelos 1967: Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov. Maribor.
- BEČAN, Franc 1991: Iz zgodovine gospodarstva. V: Lovrenc na Pohorju skozi stoletja 1091-1991. Lovrenc na Pohorju, str. 136-176
- EKART, Anton (gl. ur.) 1905: Trgovski in obrtniški kazipot po slovenskem Štajerskem. Celje.
- GAMS, Ivan 1959: Pohorsko Podravje. Razvoj kulturne pokrajine. Ljubljana.
- GOSTIŠA, Lojze (gl. ur.) 1951: Likovni svet. Ljubljana.
- GRICNIK, Anton 1997: Janez Koprivnik in njegovo »Pohorje«. Celje.
- KANOP, Maja 1998: Terenski zapiski.
- KASJAK, Olga (ment.) 1995: Če bi pisale kroniko, bi imele zanimivo, pestro in poučno branje. (12. srečanje Mladi za napredek Maribora. seminarska naloga. Tipkopis) Lovrenc na Pohorju.
- KRAJEVNI leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937.
- KRONIKA župnije Sv. Lovrenc na Pohorju od leta 1903 do ...
- KURET, Niko 1987: Slovensko Štajersko pred Marčno revolucijo 1848. Gradivo za narodopisje Slovencev 3/2. Ljubljana.
- MEDVED, Liljana 1992: Lovrenc na Pohorju, Puša št. 36 - konservatorski program. ZVNKD Maribor. Maribor.
- MELIK, Anton 1995: Slovenija. Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Ljubljana.
- MIGLIČ, Darja (ment.) 1996: Domača obrt v Lovrencu na Pohorju. (13. srečanje Mladi za napredek Maribora. Seminarska naloga. Tipkopis) Lovrenc na Pohorju.
- MIGLIČ, Darja (ment.) nedatirano: Pajštva - ohranimo to, kar so nam zapustili naši predniki. (Seminarska naloga. Tipkopis) Lovrenc na Pohorju.

MLINARIK, Franc 1977: Pohorske steklarne. Maribor.

MRLIŠKA knjiga za Lovrenc na Pohorju 1877. Škofjski arhiv Maribor.

PERNAT, Tanja 1991: Naravno-geografske značilnosti kraja in prebivalstva. V: Lovrenc na Pohorju skozi stoletja 1091-1991. Lovrenc na Pohorju, str.9-19.

ROJSTNE knjige za Lovrenc na Pohorju (1901 - 1938, 1835 - 1896). Škofjski arhiv Maribor.

SGERM, Franjo 1991: Žage na Lovrenškem Pohorju. V Lovrenc na Pohorju skozi stoletja. 1091-1991. Lovrenc na Pohorju, str. 197 -136.

SKUHALA, Ivan 1881: Župnija in božja pot Device Marije v Puševu. Maribor.

SPECIALNI krajevni repertorij avstrijskih dežel. IV. Štajerska. Dunaj 1918.

SPLOŠNI pregled Dravske banovine. Ljubljana 1939.

TERENSKI zapiski skupin za raziskovanje kovačev, vaških trgovin in gostiln, 1998. Etnološka delavnica Lovrenc na Pohorju. Projekt Muzej na prostem - Račji dvor.

TERŽAN, Josip 1985: Ruška kronika. Maribor.

VREŠNIK, Ožbej 1991: Zgodovinski oris do začetka 17.stoletja. V: Lovrenc na Pohorju skozi stoletja, 1091-1991. Lovrenc na Pohorju, str. 20 -30.

ZEMLJIŠKA knjiga za Lovrenc na Pohorju, 1788-1825. Št. 2, inv.št. 1706. Pokrajinski arhiv Maribor.

ZEMLJIŠKA knjiga za Lovrenc na Pohorju. Izp. št. 17324/98, str. 297-303, Zemljiška knjiga Maribor.

MAURIČ, Feliks nedatirano: Zgodovinski razvoj

kovaštva v Lovrencu na Pohorju. Neobjavljen zapis.

ZGONIK, Mavricij 1977: Dravska dolina. Novejši razvoj kulturne pokrajine. Maribor.

WWW.LOVRENC.SI

dr. Vito Hazler

OBNOVA ŠKRABČEVE HIŠE V HROVAČI PRI RIBNICI

V nedeljo, 11. oktobra 1998, so v Hrovači pri Ribnici slovesno odprli prenovljeno Škrabčevo hišo, v kateri se je rodil znameniti slavist, frančiškan pater Stanislav Škrabec. Obnovo hiše je financiral njegov pranečak Janez Škrabec, uspešen podjetnik iz Ljubljane, sicer hrovaški rojak. Otvoritev se je navezovala na svečanosti ob 80 - letnici patrove smrti, ki so potekale skozi vse leto 1998. Osrednji prireditvi sta bili v soboto, 10. oktobra, ko je bil v župnijski cerkvi sv. Štefana v Ribnici koncert Filharmoničnega orkestra in zbora Consortium

musicum ter nato še naslednji dan, v nedeljo, ko se je pred hišo sredi Hrovače zbralo nekaj čez 1500 ljudi. Čez teden dni je bil v Novi Gorici še znanstveni simpozij o pomenu Škrabčevega slavističnega dela.

V Hrovači je svečanost potekala po podobnem scenariju kot leta 1921, ko so le nekaj let po Škrabčevi smrti na pročelju njegove rojstne hiše odkrili reliefno ploščo s patrovim portretom, ki jo je izdelal France Kralj. Tokratne svečanosti so se udeležili številni gostje, politični veljaki in župani ter prebivalci ribniške doline, hišo pa je odprl kulturni minister Jožef Školjč.

V pripravah na obnovo so sodelovali skorajda vsi Hrovačani, ki so temeljito uredili in z mlaji ter zastavami okrasili svojo vas. Gospodinje so napekle toliko peciva, da bi ga gotovo bilo več kot za en ar (ocena avtorja zapisa), če bi vse s pecivom

naložene pladnje postavili enega ob drugega. In kar je še posebej pomembno, pater frančiškan Niko iz Nove Štifte je podaril 200 litrov "ta masnega" vina.

Organizator prireditve in lastnik hiše Janez Škrabec je obiskovalce pogostil s kulinaricnimi mojstrovinami Adamljeve ekipe iz podjetja Maksim iz Ljubljane, s penecim vinom ter izbranimi vrstami belih in rdečih vin. Poskrbel je tudi za priložnostno promocijsko gradivo, zbrano v lično oblikovani mapi, v kateri je bil tudi tekst avtorja tega zapisa. Objavljamo ga v nekoliko skrajšani obliki, vendar v dovolj popolnem obsegu, da je iz spisa možno razbrati vse bistvene poudarke iz obdobju priprav in fizične obnove Škrabčeve hiše. Spis je zanimiv tudi zato, ker so pri odbiranju in inventariziranju predmetov sodelovali tudi študentje Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete iz Ljubljane.

"Ob koncu septembra 1996 so organizatorji slovesnosti v spomin na osemdesetletnico smrti jezikoslovca, patra Stanislava Škrabca, sestavili delovno skupino za obnovo Škrabčeve hiše v Hrovači. Povabljeni so bili projektant, gospod Božidar Rot, dipl. ing. arh., nadzornik gradbenih del, gospod Anton Tanko, dipl. ing. gradb., lastnik podjetja "Grafit",